

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Koolieelse lasteasutuse õpetaja õppekava

Brita Hein-Lehtinen

EELKOOLIEALISTE JA KAINIKUEALISTE LASTE JOONISTUSTEL KUJUTATUD
KIUSAMISSITUATSIOONI ANALÜÜS

Bakalaureusetöö

Juhendaja: kaasprofessor Kristi Kõiv

Tartu 2022

Kokkuvõte

Eelkooliealiste ja kainikuealiste laste joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüs

Kiusamine on tahtlik, korduv otsene ja kaudne agressioon, mis sisaldab võimu ebakõla agressori ja ohvri vahel ning kiusamist esineb nii eelkooliealiste laste seas kui ka kooliealiste laste ja täiskasvanute seas. Arusaama, kuidas lapsed ise kajastavat kiusamist, peetakse oluliseks, seega antud uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada eelkooliealiste ja kainikuealiste laste arusaam kiusamisest joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüsi põhjal. Uurimuses osalesid eelkooliealised lapsed (N=49) ning kainikuealised lapsed (N=87). Mõõtevahendina kasutati kiusamise joonistamise ülesannet. Eelkooliealiste ja kainikuealiste joonistustel kiusamissituatsiooni kohta oli mitmeid soolisi erinevusi. Eelkooliealiste ja kainikuealiste laste kiusamissituatsiooni kajastavate joonistustel ilmnevate tunnuste võrdluses ilmnes, et kainikuealised kujutasid eelkooliealistest sagedamini ohvri ja kiusaja verbaalset reaktsiooni. Kainikuealiste tüdrukute joonistustel kajastusid sagedamini kui poiste joonistustel kiusajapoolsed verbaalsed reaktsioonid ohvri välimuse kohta. Kiusaja näoilmet kujutati kainikuealiste poiste piltidel sagedamini positiivsena, kui tüdrukute piltidel. Uurimusest selgus, et nii eelkooliealised kui ka kainikuealised tüdrukud kujutavad kiusamissituatsioonis tüdrukut kiusajana sagedamini kui poisid. Kiusaja kujutamises joonistasid eelkooliealised kainikuealisest sagedamini kiusajat ohvrisk suuremana.

Võtmesõnad: kiusamine eelkoolieas, kiusamine kainikueas, pildiline meetod, joonistused.

Abstract

Analysis of the bullying situation depicted in the drawings revealed of preschool and junior school age children

Bullying is a deliberate, repetitive direct and indirect aggression that involves a power imbalance between the aggressor and the victim and occurs among preschool children as well as among school-age children and adults. The understanding of how children themselves reflect bullying is considered important, so the aim of this study was to find out the perception of bullying by preschool and junior school age children based on the analysis of the bullying situation depicted in the drawings. In this study participated preschool children (N = 49) and junior school age children (N = 87). The bullying drawing task was used as a measuring tool. There were several gender differences in the drawings of the bullying situation among pre-schoolers and junior school age children. A comparison of the characteristics in the drawings showing the bullying situation of pre-school and junior school age children showed that junior school age children were more likely than pre-school children to have a verbal reaction between the victim and the bully. The drawings of girls of the junior school age reflected more frequently than the drawings of boys the verbal reactions about the victim's appearance. The facial expression of bullying was more often portrayed as positive in the pictures of junior school aged boys than in the pictures of girls. The study showed that both preschool and junior school age girls portray a girl as a bully in a bullying situation more often than boys. In depicting the bully, pre-schoolers drew more often the bully bigger than the victim.

Keywords: bullying in preschool, bullying in junior school age, pictorial method, drawings.

Sisukord

Kokkuvõte.....	2
Abstract	3
Sissejuhatus.....	5
Kiusamine	6
Kiusamine eelkoolieas	7
Kiusamine kainikueas	9
Pildiline meetod laste joonistuste uurimiseks	10
Metoodika	12
Valim.....	12
Andmekogumine	13
Kiusamise joonistamise ülesande kodeerimine.....	13
Andmeanalüüs.....	14
Tulemused.....	14
Eelkooliealiste joonistused.....	15
Kainikuealiste joonistused.....	17
Eelkooliealiste ja kainikuealiste joonistuste võrdlus seoses joonistustel kujutatud tunnustega.....	19
Arutelu	21
Tänuõnad	26
Autorsuse kinnitus.....	26
Kasutatud kirjandus.....	27

Sissejuhatus

Kiusamise sõna on eelkooliealiste laste sõnavaras kasutusel ning seda kasutavad ka täiskasvanud laste läheduses. Koolieelses lasteasutuses võib kuulda, kuidas üks laps ütleb teisele, et ära kiusa, kui teine ei soovi oma mänguasja jagada või ei luba järjekorras endast ette liikuda. Õpetajat võib kuulda kommenteerimas teatud sorti käitumist kiusamisena kirjeldamiseks tegevust, mis ei pruugi olla kiusamine (Repo, 2018). Kiusamise tähendus ei tundu olevat eelkooliealistel lastel olevat alati nii selge. Kiusamise definitsioon on, et kiusamine on tahtlik, korduv otsene ja kaudne agressioon, mis sisaldab võimu ebakõla agressori ja ohvri vahel (Olweus, 1993).

Koolieelne lasteasutus on esimene koht, kus lapsed puutuvad kokku suurema rühma eakaaslastega, kus viiakse läbi planeeritud õppetegevust ning koolieelne lasteasutus võib olla ka esimene koht, kus märgatakse puudujääke lapse sotsiaalsete oskuste arengus (Vlachou *et al.*, 2011). Laste tõlgendust ja arusaama kiusamisest peetakse oluliseks (Gamliel *et al.*, 2003, Bosacki *et al.*, 2006). Selleks, et saada paremat ülevaadet laste arusaama kiusamise olemusest, on oluline küsida laste oma perspektiivi (Hellström *et al.*, 2015). Eelkoolieas lapse agressiivne käitumine võib kahjustada lapse suhteid oma eakaaslastega (Crick *et al.*, 2006). Eelkooliealise lapse agressiivne käitumine võib mõjutada negatiivselt ka õpetaja ja lapse vahelisi suhteid (Büyüktaskapu *et al.*, 2017). Koolieelse lasteasutuse töötajate hinnangul on mure eelkooliealiste laste heaolu pärast seoses laste sotsiaalsete või sotsiaal-emotsionaalsete oskuste arendamisega, kusjuures suuremat muret tuntakse poiste oskuste kui tüdrukute oskuste arendamise pärast (Vuorenmaa, 2019).

Repo (2015) toob välja, et eelkooliealiste laste kiusamise uurimusi on vähem, kuna maailmas on kooliastmed erineval viisil üles ehitatud. Uurimustes, kus puudutatakse eelkooliealiste laste kiusamist, võib materjali leiduda alla nelja-aastaste laste kohta, kui uurimust on läbi viidud maades, kus koolikohtust algab alates nelja-aastaselt, nagu seda on näiteks Inglismaal. Kiusamise uuringud on jagatud kiusamise erinevaid liike uurimiseks, kiusamises osalejate rollide uurimiseks, toimetulekustrateegiate uurimiseks, kiusamise mõõtmise uurimiseks ning enamast kiusamist uurides keskendutakse ohvrile (Smith, 2016). Bosacki jt (2006) kirjeldavad, kuidas kiusamist on küll uuritud kvantitatiivsete uurimustega, kuid see ei anna laste enda kirjeldust, mida nende arvates kiusamine tähendab. Laste oma perspektiivi uurimiseks on võimalus saada infot otse lapselt, ilma kõrvalise abita. Laste intervjuerimine kiusamise teemal on väga nõudlik, kuna peab tagama selle, et laps kirjeldab just omi mõtteid (Repo, 2015). Seega on oluline uurimisprobleem, kuidas lapsed ise kajastavat kiusamist. Uurimuse eesmärk oli välja selgitada eelkooliealiste ja kainikuealiste laste arusaam kiusamisest joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüsi põhjal.

Kiusamine

Kiusamine on tahtlik, korduv otsene ja kaudne agressioon, mis sisaldab võimu ebakõla agressori ja ohvri vahel. Agressiooniks nimetatakse igasugust käitumist, mis on suunatud teise inimese vastu eesmärgiga teda kahjustada (Anderson & Bushman, 2002). Kaudset agressiooni kirjeldavad Crick, Casas ja Mosher (1997), kui agressiooni, millega kahjustatakse eakaaslast nende suhete kaudu, tuues näitena kuulujuttude rääkimist eakaaslase kohta või tema sõpruskonnast väljaarvamist. Otsese agressiooni alla kuulub füüsiline agressioon, mida Crick jt (1997) kirjeldavad agressiooniks, mis väljendub eakaaslase suhtes füüsilisel kujul haiget tegemisena või füüsiliselt haiget tegemisega ähvardamisega. Kiusamine sisaldab endas ka võimuhete tasakaalutust, kus kiusamissituatsioonis kiusaja saavutab võimu ohvri üle, kiusaja võib saavutada võimu füüsiliselt või verbaalselt, kasutades solvavaid märkusi ohvri oskuste, välimuse, isiksusomaduste või näiteks perekonnas toimuva olukorra kohta (Menesini & Salmivalli, 2017). Kiusamise puhul võib välja tuua võib ka grupiliikmete mõju, kus kiusamist tunnistavate isikute reaktsioonid võivad kiusamisele hoogu anda või seda peatada (Salmivalli, 2010). Kõrvaltseisjate roll kiusamises võib olla kiusaja toetaja roll, kiusamisele hoogu juurde andev roll, nn autsaidid või võivad olla ohvrile kaitsvas rollis, seega kõrvaltseisjate reaktsioon kiusamisolukorras on suure mõjuga (Salmivalli, 2010). Kiusamise ohvriks langemisena (edaspidi ohvrikäitumine) toovad Crick jt (1999) välja füüsilise ohvrikäitumisena näiteks väited, et last lüüakse või näpistatakse eakaaslaste poolt või last narritakse erinevate nimedega. Kaudset ohvrikäitumist iseloomustavad näiteks kui last ignoreeritakse eakaaslaste poolt. Ohvrikäitumine eelkoolieas on seotud hilisema ohvrikäitumise kõrgemate tasemetega kõrgkoolis või tööl (Brendgen *et al.*, 2021). Olulist rolli mängivad ka kaudsed mõjud, mis seovad lapsepõlve käitumismustri hilisema ohvrikäitumisega kõrgkoolis või tööl ning see saab teoks lapse- ja noorukieas ohvrikäitumisele edaspidi (Brendgen *et al.*, 2021).

Koolieelse lasteasutuse õpetaja omandab õpingute tulemusena õpetaja kutsestandardi kuuenda taseme ja kutsestandardis on välja toodud, et õpetaja ülesandeks on luua lastele kiusamisvaba õpikeskkonna (Kutsestandard. Õpetaja..., 2020). Koolieelse lasteasutuse seadus (1999) määrab, et lasteasutuse põhiülesanne on muude ülesannete seas ka hoida ja tugevdada lapse emotsionaalset ja sotsiaalset arengut ning luua võimalused ning tingimused, et lapsest kujuneks sotsiaalselt tundlik ja kaasinimesi arvestav isiksus.

Kiusamist esineb erinevates keskkondades, on koolikiusamist, töökohal kiusamist, õdedevendade vahelist kiusamist, kiusamist lastekodudes, vanglakiusamist (Monks *et al* 2009). Eestis on uuritud samuti õpilastevahelist kiusamist (Kõiv, 2009; Kõiv, 2012; Piht, Talts, & Nigulas, 2016). Meriläinen jt (2019) viisid läbi uurimuse kus uuriti kiusamise mõju ülikooli töötajate töö

tulemlikkusele ja töö tõhususele. Uurinud ka õpetajaid ja sotsiaalpedagooge kui kiusamise ohvreid (Kõiv, 2015, 2017), õpetajate reageerimist kiusamisolukorrale (Kõiv, 2019), küberkiusamist õpetajate suhtes (Jürisaara & Siibak, 2020) ning vanglakiusamist (Kõiv, 2016). 1. –6. klassi õpilaste kiusamist on veebipõhise küsitluse abil Eestis uurinud Treial (2016), kus valimisse kuulusid KiVa (Kiusamisest vabaks) kiusamisvastases programmis osalenud koolide õpilased. Koolieelses lasteasutuses on kiusamise teemalist uurimust läbi viinud Tõugu jt (2019), kus uuriti „Kiusamisest vabaks“ programmi mõju. Uuriti laste sotsiaal-emotsionaalseid oskusi ning lapsevanemate, õpetajate ja lasteaia juhtide hoiakud kiusamise suhtes (Tõugu *et al.*, 2019). Piht jt (2016) on uurinud samuti seoses „Kiusamisest vabaks!“ programmis eelkooliealiste laste kiusamiskäitumist teise kooliastme laste seas, kes olid sekkumises osalenud. Schihalejev jt (2020) uurimus oli eri maade võrdlus, kus uuriti kiusamiskäitumises nii Eesti, Soome kui ka Rootsi multikultuursetes koolides.

Kiusamine eelkoolieas

Swit (2018) toob välja, et uurimuste kohaselt on varasemalt vaieldud selle üle, kas eelkooliealised lapsed võiksid olla kiusajad, kuna kiusamise osana on võimu ebakõla ohvri ja kiusaja vahel ning teadlikult teisele lapsele liiga tegemine. Uurimuse tulemus näitas, kuidas 13% 3-5aastaste eelkooliealiste laste vanematest ei olnud kindlad, kas selles vanuses lapsed on kiusamiseks võimelised, kuna nad ei saa lapsevanemate arvates selle tähendusest aru (Swit, 2018).

Eelkooliealiste seas läbi viidud uurimuses vastas enamus lastest küsimusele, kas teda on kiusatud, jaatavalt, kuid paljud ei osanud kirjeldada seda, kuidas teda kiusati (Repo, 2018). Eelkooliealiste seas on agressiivne käitumine enim levinud ning seda võidakse valesti tõlgendada kiusamiseks, kuigi võib olla hoopis mõjutatud lapse ebaküpsusest, kehvast eneseregulatsioonist või reaktsioonina teine lapse käitumisele (Swit, 2018). Eelkooliealiste laste rühmas kiusaja nimetamisest on oht sildistada last ning seeläbi mõjutada lapse tulevast käitumist (Swift, 2018). Samal ajal on kiusamiskäitumist seostatud probleemidega lapse tulevikus nagu näitaks saada tõrjutuks kaaslaste poolt, madal õpiedukus, sotsiaalne kohanemiskõhustus, probleemid vaimse tervisega (Kochenderfer & Ladd, 1996; Vlachou *et al.*, 2011).

Uurimused näitavad, et kiusamine algab juba eelkooliealistel kolme- kuni kuueaastastel lastel (Repo & Sajaniemi, 2015). Eelkooliealiste laste kiusamise kohta on siiski tehtud võrdlemisi vähe uurimusi (Swit, 2018), samal ajal on leitud, et kiusamiskäitumist rohkem eelkooliealiste laste seas, kui kooliealiste laste seas (Perren & Alsaker, 2006; Repo, 2018). Smith (2016) toob välja, et

kiusamine jaguneb erinevateks liikideks, millest enimlevinud on füüsiline kiusamine ja verbaalne kiusamine. Smith (2016) toob välja, ka kaudse agressiooni kiusamise ühe vormina. Kaudne agressioon püsib stabiilsena koolieelses eas ning oli seotud tulevikus eakaaslaste poolse tõrjumisega (Crick et al., 2006). Kaudset agressiooni kirjeldavad Crick jt (1997), kui agressiooni, millega kahjustatakse eakaaslast nende suhete kaudu, tuues näitena kuulujuttude rääkimist eakaaslase kohta või tema sõpruskonnast väljaarvamist. Swit ja Slater (2021) uurisid publitseeritud uuringuid aastate 1995 ja 2019 aastate jooksul ning leidsid, et aastate jooksul on sagenenud 1–8aastaste laste seas ilmneva kaudse agressiooni kohta ning kaudse agressiooni esinemine varajases lapseas on püsinud stabiilsena viimase 25 aasta jooksul. Nooremate laste kiusamiskäitumine erineb oluliselt murdeas laste kiusamiskäitumisest selles osas, et nooremate laste ohvriroll on ebastabiilsema tasemega ning kõrvalseisjate rolle on keerulisem määrata (González Moreno *et al.*, 2021).

Repo ja Sajaniemi (2015) uurimustulemusena selgus, et kiusamist on võimalik vähendada toetades erivajadustega laste sotsiaalseid suhteid nende eakaaslastega. Eelkooliealiste laste õpetamisel range kasvatusmeetodi asemel sensitiivset kasvatusmeetodit kasutades toetab õpetaja samuti kiusamiskäitumise vähenemist lastel (Repo & Sajaniemi, 2015).

Camodeca ja Coppola (2019) uurisid 3,5aastaste kuni 6,5aastaste laste kiusamiskäitumist ja arutlesid selle üle, et ilmselt selles vanuses lapsed ei soovi ohvrile appi minekuga seoses seisukohta võtta, kuna lapsed kardavad, neil on madala enesehinnang või nad ei tunne muret, kui näevad kedagi haiget saamas. Samas uurimuses leidsid Camodeca ja Coppola (2019), et lapse ja õpetaja vahelise suhte tase mõjutab laste rolle seoses kiusamisega, kui lapsel oli õpetajaga konfliktid suhted, siis emotsionaalselt ebaküpsete ja ebapopulaarsete laste kiusamiskäitumise risk tõusis. Samal ajal lapsed, kes ei ole oma kaaslaste poolt hinnatud ja kellel ei ole õpetajapoolset tuge võivad olla rohkem motiveeritud kehtestatud reeglite vastu astuma (Camodeca & Coppola, 2019) luues olukorra, kus laps võib kiusajaks hakata. Wang jt (2015) toovad välja, kuidas positiivne ja lähedane suhe õpetajaga toetab lapse kiusamisvastast suhtumist ja hoiakuid. Teise lapse tunnete märkamine võib toetada kiusamisolukordade vältimist või kiusamisolukordade kiiremat lahendamist.

Eelkoolieas kiusamisolukorras ohvrina või kiusajana osalemine võib mõjutada lapse hilisemat kooli vältimist (Kochenderfer & Ladd, 1996). Treial (2016) kirjeldab, kuidas kiusamise tagajärjena on kahjustatud isiku vaimne tervis, väheneb õpiedukus ning on risk koolist välja langeda. Ohvrikäitumine eelkoolieas on seotud hilisema ohvrikäitumise kõrgemate tasemetega kõrgkoolis või tööl (Brendgen *et al.*, 2021). Olulist rolli mängivad kaudsed mõjud, mis seovad lapsepõlve käitumismustri hilisema ohvrikäitumisega kõrgkoolis või tööl, ning selleni viib ohvrikäitumine lapse- ja noorukieas (Brendgen *et al.*, 2021). Soderstrom ja Hultman (2017) toovad

välja, et koolieelses lasteasutuse kiusamisvastases töös on oluline lisada laste osalust ning kuulata lapsi. Uurimuses märgati, et kuigi lastevanematega tehti koostööd ja töötajad olid ise informeeritud, siis laste endi arvamust ei võetud arvesse (Soderstrom & Hultman, 2017). Eesti koolieelses lasteasutuses tuleb lähtuda Eesti koolieelse lasteasutuse riiklik õppekavast (2008), mis määrab, et 6–7aastane laps õppetegevuse tulemusena laps õpib julgelt suhtlema, on empaatiline, abivalmis, koostöövalmis, sõbralik, oskab eristada head halvast, oskab abi küsida, peab kokkulepitud reeglitest kinni ning järgib üldtuntud käitumisnorme. Õppekava juhendab koolieelse lasteasutuse õpetajaid koostama ja läbi viima õppetegevust eelkooliealiste lastega viisil, mis toetab lapse kasvamist kiusamisvabas keskkonnas ning käituma ka ise teisi austavalt ja hoidvalt (Koolieelse lasteasutuse riiklik..., 2008).

Kiusamine kainikueas

Koolikiusamist on suuremalt uuritud alates kaheksakümnendatest (Smith & Berkkun, 2020). Uurimused on näidanud, et õpetajad alahindavad seda kui levinud õpilastevaheline kiusamine on ning seetõttu on oluline, et õpetajate teadlikkus kiusamise esinemise tihedusest oleks ajakohane (Rigby, 2020). Rigby (2020) uurimuses tulevad välja vastupidised tulemused selles, kas õpetajad ja õpilased hindavad kiusamise esinemise levimust samavõrdselt. Rigby (2020) toob välja ka selle, et õpilased ja õpetajad võivad tõlgendada kiusamist erineval viisil, mistõttu on oluline, et kiusamisest räägitakse lastega ning koolis õpetatakse, mis on kiusamine ning kuidas see võib väljenduda. Sainio jt (2011) uurisid 10–12aastaste koolilaste kaitsmiskäitumist kiusamisolukordades. Kiusatavatest lastest kolm neljandikku väitsid, et kiusamisolukorras neile tuli vähemalt üks klassikaaslane kaitsma. Samal ajal natuke rohkem, kui üks neljandik kiusamise ohvritest ei saanud kaaslastelt kiusamisolukorras abi. Lapsi, kellele kiusamisolukorras tuldi toeks, kiusati ka harvemini võrreldes ohvritega, kellele ei tulnud toeks (Sainio *et al.*, 2011). Kiusamisolukorra märkamine ja sekkumine on seega oluline, et kiusamist vähendada.

Eesti põhikooli riiklik õppekava (2011) määrab, et õpilaste õppekeskkonnas välditakse kiusamist. Põhikoolis töötav õpetaja peab Eestis juhinduma õpetaja seitsmenda taseme kutsestandardist (2020), kus on samuti välja toodud, et õpetaja ülesandeks on luua õpilastele kiusamisvaba keskkond. Õpetaja ülesanne on koolis toetada kiusamisvaba keskkonda ja olla teadlik, kas koolis esineb kiusamist.

Chester jt (2015) rõhutavad, et kiusamise ohvriks tulemist seostatakse füüsiliste ja psühholoogiliste terviseprobleemidega ning on seetõttu on ühiskondlik terviseprobleem laste ja noorte seas.

Kiusamist seostatakse psühholoogiliste kohanemiskustega (Due *et al.*, 2005), psühhosomaatiliste terviseprobleemidega (Nansel *et al.*, 2001) ja enesetapuga (Ford *et al.*, 2017). Cowie ja Myers (2018) toovad välja, kuidas kiusamine mõjutab lisaks eelpoolnimetatule laste kooliskäimist, nende haridustaset ja sotsiaalseid suhteid. Koolikiusamise alla loetlevad Cowie ja Myers (2018) kuulujuttude levitamist, teise füüsilist ründamist, teise alandamist, teise sotsiaalset tõrjumist, piinliku materjali interneti üles riputamist, verbaalset ähvardust otse või internetis. Salmivalli (2010) kirjeldab klassihinge, millel on oluline mõju sellele, kuidas kiusamisolukorras erinevad lapsed omavahel vastastikku mõjuvad. Kõrvalseisjate reageerimisel on oluline mõju, kuidas kiusamisolukord edasi areneb või ei arene (Cowie & Myers, 2018). Klassis, kus ohvrile appi ei minda ja ollakse kiusajale toeks, on ohvrite sotsiaalne ärevustase kõrge ning ta on eakaaslaste poolt tõrjutud (Kärnä *et al.*, 2010). Kui klassikaaslased toetavad ohvrit, on ohver väiksema ärevustasemega, vähem masendunud ja on kõrgema enesehinnanguga kui ohvrid, kellele kaaslased appi ei tule (Sainio *et al.*, 2010).

Pildiline meetod laste joonistuste uurimiseks

Silk ja Thomas (1990) kirjutavad, kuidas enne eelmise sajandi keskpaika hakati laste joonistustele rohkem tähelepanu pöörama ja hakati uurima, kuidas lapsed väljendavad ennast joonistuste abil. Põhjuseid laste joonistuste uurimiseks võib olla mitmeid – pildid võivad olla armsad ja ilusad, neist võib õppida, et kuidas laste joonistused arenevad ning pilte kasutatakse ka lapse isiksuse hindamiseks (Silk & Thomas, 1990). Cox (2005) kirjeldab, kuidas üheksateistkümnenda sajandi keskpaigas juba hinnati joonistamise väärtust, kuna joonistamine aitab märgata erinevaid nüansse.

Laste joonistused arenevad viies staadiumis alustades kritseldustega, millele järgnevad kahekolmeaastaste kritseldustel ilmuvad omad disainid, kuid seejärel tulevad representatiivsed joonistused, kus kahepoolised kuni viieaastased lapsed soovivad joonistuste abil esitada midagi, viie- kuni kaheksa-aastased lapsed joonistavad juba realistlikumaid kujutist, kaheksa-aastased kuni teismeliseeani joonistavad visuaalset realismi, ehk laste joonistustesse lisandub sügavust ning joonistused näevad reaalsemad välja (Silk & Thomas, 1990). Laste joonistused muutuvad ajas järjest detailseaks ja selle mõjutajaks loetakse laste vaimset arengut (Campbell & Bond, 2017).

Laste joonistuste areng toimub etapiti ning väiksed lapsed väiksed lapsed ei joonista ruumilisi pilte, ainult objekte ja figuure, järgmises etapis lisatakse horisontaalne telg maa ja taeva jaoks ning figuurid joonistatakse paberile alumisse äärde, kolmandal etapil laste joonistustesse lisanduvad täisnurksed joonistused ja neljandas staadiumis koonduvad diagonaalid perspektiivi esitamiseks

(Lange-Küttner, 2014). Lapsed õpivad lisama objekte joonistustele kontrollitult viisil kuni nad täidavad joonistuse täiskasvanute joonistustega sarnasel viisil (Lange-Küttner, 2014).

Antud uurimuses ei keskenduta laste joonistuse kvaliteedi hindamisele, samuti ei ole eesmärgiks üritada analüüsida lapse isiksust. Uurimuses on eesmärgiks analüüsida seda, kuidas lapsed kajastavad pildidel kiusamist. Bosacki jt (2006) toovad välja, kui oluline on kuulata laste oma arvamusi ja kogemusi seoses kiusamiskäitumisega. Pildiline meetod annab lastele võimaluse väljendada ennast ilma, et nende vastuseid võiks suunata. Uurijad on kasutanud pildilist meetodit kiusamise uurimiseks (Bosacki *et al.*, 2006). Uurimuses paluti 8–12aastastel lastel joonistada pilt kiusamisest, lapsed joonistasid pildi ning hiljem arutleti selle üle, mida laps pildil on kujutanud (Bosacki *et al.*, 2006). Brighi ja Fabi (2020) kirjutavad, kuidas laste joonistuste põhjal on uuritud erinevaid laste arengu aspekte, kuid kiusamise uurimiseks pildilist meetodit ei ole kuigi laialdaselt kasutatud. Uurimuses tuli välja, et 8–12aastased lapsed kujutasid kiusajat ja ohvrit enamasti meessoost isikuna (Brighi & Fabi, 2020). Samas uurimuses jõuti ka järeldusele, et laste joonistusel näeb, et kiusamine esineb grupi fenomenina, võimu ebavõrdse jaotumisena, ning sooviga teist kahjustada (Brighi & Fabi, 2020).

Tamm (2006) on uurinud pildilise meetodi abil laste jumala kujutamist pildidel. Kõiv (2004) on uurinud pildilise meetodi abil teismeliste noormeeste lähisuhteid, kus noormeestel paluti joonistada enda pereliikmeid kaasa arvatud ennast midagi tegemas.

Pildilist meetodi kasutamist seoses kiusamise uurimisega on Eestis kasutanud ka Piht jt (2016), uurimuses paluti 4.–6. klassi õpilastel joonistada värviliste pliiatsitega valgele paberile „hea inimene“ ning seda pilti analüüsiti hiljem koos. Joonistustel joonistasid lapsed peamiselt endaga samast soost isiku, kirjeldades joonistatud isikut heana, abivalmina, sõbralikuna, toetavana, osad ka vastandasid joonistatud isikut, et ta ei kiusa, ei solva, ei tee midagi paha (Piht *et al.*, 2016).

Laste joonistuste abil kiusamise uurimise suhtes on oldud ka arvamusel, et kiusaja ja ohvri roll joonistustes võib olla stereotüüpiline, kus kiusajana esitatakse poissi ja ohvrina tüdrukut (Andreou & Bonoti, 2010). Uurimuses poisid joonistasid poisse enamasti füüsilist agressiooni ja füüsilise ning verbaalse agressiooni ohvrikäitumise joonistustele ja tüdrukud joonistasid ennast rohkem verbaalset agressiooni kasutavatele ohvrikäitumise joonistustele (Andreou & Bonoti, 2010). Brighi ja Fabi (2020) uurimusest tuli välja, et lapsed joonistavad kiusamisolukorras kiusamist grupifenomenina, kus kiusajate kõrval seisid kiusamist toetavad kaaslased ning kiusajad asetisid ohvrist füüsiliselt kaugemal. Ohvrit kujutatakse joonistusel enamasti teistest kaugemal ja üksildasena (Andreou & Bonoti, 2010). Joonistuste abil lastel on võimalik väljendada kiusamist erinevate komponentide abil, kaasates erinevate emotsioonide joonistamist nagu nuttev või vihane

ilme, joonistades kiusaja ja ohvri keha erineva suurusega joonistades kiusajat suuremana, kui teisi isikuid joonistusel (Andreou & Bonoti, 2010).

Käesoleva uurimuse eesmärk oli välja selgitada eelkooliealiste ja kainikuealiste laste arusaam kiusamisest joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüsi põhjal.

Uurimisküsimused on: (1) kuidas kujutavad joonistustel kiusamissituatsiooni eelkooliealised poisid ja tüdrukud? (2) kuidas kujutavad joonistustel kiusamissituatsiooni kainikuealised poisid ja tüdrukud? (3) millised on võimalikud erinevused eelkooliealiste ja kainikuealiste laste joonistustel kujutatud kiusamissituatsioonis?

Metoodika

Valim

Uurimuses osalesid eelkooliealised lapsed vanuses 5–7 aastat ja kainikuealised lapsed vanuses 9–11 aastat. Tegemist oli mugavusvalimiga, mis koostati antud uurimistööd silmas pidades.

Eelkooliealisi lapsi oli valimis kokku 49 ja kooliealisi lapsi oli valimis kokku 87. Eelkooliealisi poisse oli uuritavate seas 28 ja tüdrukuid 21. Kainikuealisi poisse oli uuritavate seas 43 ja tüdrukuid 44. Eelkooliealiste uuritavate vanused on välja toodud tabelis 1 ja kainikuealiste uuritavate vanused on välja toodud tabelis 2.

Tabel 1. Eelkooliealiste uuritavate vanus

Sugu	Vanus	Arv
Poiss	5	10
Poiss	6	12
Poiss	7	6
Tüdruk	5	7
Tüdruk	6	8
Tüdruk	7	6

Tabel 2. Kainikuealiste uuritavate vanus

Sugu	Vanus	Arv
Poiss	9	4
Poiss	10	31
Poiss	11	8
Tüdruk	9	4

Tüdruk	10	32
Tüdruk	11	8

Andmekogumine

Käesolevas töös on mõõtevahendina kasutatud Bosacki jt (2006) poolt loodud kiusamise joonistamise ülesannet (*Bullying drawing task*), mis oli eelnevalt eesti keelde adapteeritud (Nõmmela Smirnov, 2010: koos töö juhendaja K. Kõivuga) kui pildilist meetodi laste joonistuste uurimiseks. Lastele anti valge A4 mõõdus paber ja hariliku pliiats ning anti juhend, et palun joonista pilt sellest, kui kedagi kiusatakse. Lastele ei antud eelnevalt antud teemal infot ega juhendatud joonistamise juures. Lastele kinnitati, et ülesandes ei ole hinnata laste joonistamisoskust ning ei ole olemas valet viisi, kuidas seda pilti joonistada. Lastele ei antud kindalt ajapiirangut, millal joonistus peaks valmis saama. Lapsed paluti eraldi joonistama sellisel viisil, et lastel ei olnud omavahel võimalik näha, mida eakaaslane on joonistamas.

Kiusamise joonistamise ülesande kodeerimine

Uurimuses kogutud andmeid analüüsiti Bosacki jt (2006) poolt loodud kiusamise joonistamise ülesande kodeerimisjuhendile (adapteeritud: Nõmmela-Smirnov, 2010: koos juhendajaga) kiusamiskäitumist iseloomustavad tunnuste kaudu. Antud uurimuses analüüsiti laste joonistusi selle põhjal mitu figuuri on joonistatud, millise suurusega on figuurid joonistatud, mis soost figuurid on joonistatud, milline ilme on joonistatud kiusajale ja milline ilme ohvrile ning kõrvalseisjatele, kas on joonistatud või kirjutatud verbaalset suhtlemist ning milline on verbaalse suhtlemise sisu. Verbaalse suhtlemise sisu jagati ohvri verbaalse reaktsiooni puhul kolmeks vastavalt kodeerimisjuhendile – verbaalset reaktsiooni ei ole joonisel kujutatud, verbaalne reaktsioon on passiivne, verbaalne reaktsioon on aktiivne (Bosacki *et al.*, 2006).

Kiusaja verbaalset reaktsiooni jagati Bosacki jt (2006) uurimusest lähtuvalt viieks – kiusaja ei väljenda ennast verbaalselt, kiusaja verbaalne reaktsioon on ohvri välimuse kohta, ohvri oskuste kohta, ohvri võimu kohta või sisaldab mitut erinevat omadust (Bosacki *et al.*, 2006).

Kiusaja ja ohvri näoilme analüüsimisel jagunesid joonistatud ilmed mõlema tunnuse puhul neljaks: näoilmet ei ole joonistatud, näoilme on negatiivne, näoilme on positiivne, näoilme on neutraalne. Kiusaja ilme märkimisel arvestati kiusaja ilme positiivseks, kui kiusaja joonistusel naeratas (Bosacki *et al.*, 2006). Negatiivseks ilmeks märgiti ohvri puhul kurb, nuttev või endast väljas olev ilme (Bosacki *et al.*, 2006), kiusaja puhul vihane või endast väljas olev ilme.

Andmeanalüüs

Joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüs toimus vastavalt kodeerimisjuhendile, kus töö autor ja kaaskodeerija (juhendaja) kodeerisid eraldi kõigi joonistuste puhul kõik kiusamiskäitumist iseloomustavad tunnused. Tunnuste esinemissagedusi võrreldi kahe kodeerija poolt (kokkulangevus 97%) ning esitati protsentuaalselt vastavalt mõlema valimi uuritavate arvule.

Kiusamiskäitumise tunnuste esinemise alusel arvutati tunnuste esinemis protsent. Tunnuste protsentuaalsete erinevuste arvutamisel kasutati χ^2 -testi ja arvutati kas tulemustes on statistiliselt oluline erinevus ($p > 0,05$).

Omavahel võrreldi nii eelkooliealiste kui ka kainikuealiste poiste ja tüdrukute joonistustelt ilmnevaid kiusamiskäitumist iseloomustavate tunnuste esinemissagedust. Omavahel võrreldi ka kõikige eelkooliealiste ja kainikuealiste joonistustelt ilmnevaid kiusamiskäitumist iseloomustavate tunnuste esinemissagedust.

Tulemused

Eelkooliealised lapsed joonistasid figuure joonistustele ühest figuurist 16ni ja keskmine figuuride esinemine joonistustel oli poiste joonistustel 2,84 ning tüdrukute joonistustel 2,57. Kainikuealised uuritavad joonistasid figuure joonistustele ühest 12ni ja keskmine figuuride esinemine poiste joonistustel oli 3,32 ja tüdrukute joonistustel 2,63. Eelkooliealiste ja kainikuealiste laste joonistustelt oli võimalik välja lugeda, et osa lastest kujutab kiusamist grupifenomenina, kus lisaks ohvrile ja kiusajale on ka kõrvaltseisja. Eelkooliealistest lastest kujutas rohkem, kui kahte figuuri kiusamissituatsioonis üheksal (18,2%) pildil, samal ajal 37 (42,5%) kainikuealist kujutas kiusamissituatsiooni grupikiusamisena ($\chi^2 = 8,17$; $p = 0,004$). Nii eelkooliealistest kui ka kainikuealistest üks poiss ja üks tüdruk joonistasid kiusamissituatsiooni kujutades üksiku figuuri.

Tabelis 3 on välja toodud figuuride esinemissagedus uuritavate joonistustel.

Tabel 3. Figuuride esinemissagedus eelkooliealiste ja kainikuealiste laste joonistustel.

Figuuride arv/ uuritavad	1	2	3	4	5	6	8	11	12	16
Poisid: eelkooliiga	1	23	1	2	0	0	0	0	0	1
Tüdrukud: eelkooliiga	1	15	1	1	2	1	0	0	0	0
Poisid: kainikuiga	1	20	11	3	4	1	1	1	1	0
Tüdrukud: kainikuiga	1	28	5	7	2	1	0	0	0	0

Järgnevalt leitakse soolised erinevused eelkooliealiste ja kainikuealiste laste kiusamise joonistamise ülesande tunnuste lõikes ning võrreldakse eelkooliealiste ja kainikuealiste laste joonistustel väljenduvate tunnuste esinemissagedust χ^2 -testiga, tuues välja statistiliselt olulised erinevused.

Eelkooliealiste joonistused

Eelkooliealiste poiste ja tüdrukute joonistusi kiusamiskäitumist iseloomustavate tunnuste esinemissageduste lõikes ilmnis neli olulist erinevust 29-st (tabel 4).

Eelkooliealiste kiusamissituatsiooni kujutavatest joonistustest analüüsist selgus, et poisid ja tüdrukud kaldusid kujutama kiusamissituatsiooni joonistustel enamasti sarnaselt. Ohvrite ja kiusajate verbaalset reaktsiooni eelkooliealised tüdrukud kiusamissituatsiooni kujutavatel joonistustel ei kujutanud, kusjuures poistest (ligikaudu 4% juhtudest) kujutasid ohvri puhul verbaalse reaktsioonina aktiivset verbaalset reaktsiooni: „sa löid“ ja „järel mul käid ja ma ei taha“. Kiusajate kujutamise puhul joonistustel tõid nii tüdrukud kui ka poisid vähestel (alla 7%) juhtudel välja verbaalse reaktsiooni, kusjuures kui eelkooliealised lapsed esitasid mõningatel juhtudel (alla 7%) joonistustel kiusajapoolset reaktsiooni ka mitmel erineval kirjeldaval viisil, näiteks, ühendades ohvri oskuste kohta käiva kommentaari „loll oled“ ja võimu väljendava kommentaari „hähää“). Olulised erinevused ilmnisid tüdrukute ja poiste piltidel kiusamissituatsioonis kujutatud figuuride soo kujutamisel.

Figuuride sugu joonistades ei joonistanud kordagi poisid ainult tüdrukuid kiusamissituatsioonis, samal ajal kui tüdrukud kujutasid sagedamini (14% juhtudest) kiusamissituatsiooni, kus nii kiusaja kui ka ohver olid poisid. Alla veerandi juhtudest kujutasid nii poisid kui ka tüdrukud piltidel kiusamissituatsioonis kiusajat ja ohvrit kas eri soost figuuridena või samasooliste figuuridena.

Kiusamissituatsioonis kiusaja kujutamisel ei joonistanud poisid kordagi tüdrukut oma sookaaslast kiusamas, kuid tüdrukute joonistustel kujutati pea viiendikul juhtudest, kuidas tüdruk kiusas tüdrukut.

Kiusajat kujutasid nii eelkooliealised poisid kui ka tüdrukud joonistustel üle poolte juhtudest ohvrisk suuremana ja vähematel juhtudel kas kiusamise ohvriga võrreldes sama suurena või ohver oli kujutatud kiusajast suuremana neil juhtudel, kui oli tegemist grupikiusamise kujutamisega joonistusel.

Eelkooliealiste tüdrukute piltidel oli võimalik sagedamini kiusamissituatsioonis osalejate sugu tuvastada võrreldes poiste joonistustel kujutatuga (olulised erinevused sagedusnäitajate vahel).

Kiusaja näoilme kujutamisel ilmsid eelkooliealiste poiste ja tüdrukute tulemustes samuti olulised erinevused, kus kiusaja näoilme kujutamisel jätsid pea kolmandik poistest kiusajale näoilme joonistamata, samal ajal kui kõik tüdrukud olid joonistanud kiusajale näoilme. Kiusaja näoilmet kujutasid poisid ja tüdrukud enamasti positiivsena, poistest joonistasid pea pooled kiusajat positiivse näoilme ja tüdrukutest üle poolte. Ohvri näoilmet kujutasid kiusamissituatsioonis eelkooliealised poisid ja tüdrukud üle poolte juhtudest negatiivsena.

Tabel 4. Eelkooliealiste poiste ja tüdrukute kiusamise joonistamise ülesande tunnuste esinemissagedus protsentides, χ^2 väärtused ja olulisuse määrad.

	5–7aastased poisid	5–7aastased tüdrukud	χ^2 väärtus	p väärtus
Ohvri verbaalne reaktsioon				
Verbaalset reaktsiooni ei ole	94,4%	100%		¹ ns
Passiivne	0%	0%		¹ ns
Aktiivne	3,6%	0%		¹ ns
Kiusaja verbaalne reaktsioon				
Verbaalset reaktsiooni ei ole	82,1%	95,2%		¹ ns
Välimuse kohta	0%	0%		¹ ns
Oskuste kohta	0%	0%		¹ ns
Võimu kohta	0%	0%		¹ ns
Mitu erinevat	7,1%	4,8%		¹ ns
Figuuride sugu				
Vastajaga samast soost	17,9%	23,8%		¹ ns
Vastajaga vastassoost	0%	14,3%	4,26	0,039
Erinevast soost figuurid	21,4%	28,6%		¹ ns
Sugu ei ole võimalik tuvastada	60,7%	33,3%	5,18	0,023
Kiusaja sugu				
Poiss kiusab poiss	17,9%	9,5%		¹ ns
Poiss kiusab tüdrukut	14,3%	23,8%		¹ ns
Tüdruk kiusab tüdrukut	0%	19%	5,80	0,015
Tüdruk kiusab poissi	0%	9,5%		¹ ns
Sega-stsenarium	3,6%	9,5%		¹ ns
Sugu pole võimalik tuvastada	64,3%	38,1%		¹ ns
Figuuri suurus				
Kiusaja on suurem kui ohver	57,1%	61,9%		¹ ns
Kiusaja ja ohver on samasuured	17,9%	14,3%		¹ ns
Ohver on suurem kui kiusaja	25%	23,8%		¹ ns
Kiusaja näoilme				
Näoilmet ei ole joonistatud	35,7%	0%	7,34	0,006
Näoilme on negatiivne	17,9%	28,6%		¹ ns
Näoilme on positiivne	46,4%	61,9%		¹ ns
Näoilme on neutraalne	0%	9,5%		¹ ns
Ohvri näoilme				

Näoilmet ei ole joonistatud	17,9%	4,8%	¹ ns
Näoilme on negatiivne	67,9%	76,2%	¹ ns
Näoilme on positiivne	14,3%	19%	¹ ns
Näoilme on neutraalne	0%	0%	¹ ns

¹ns -statistiliselt mitteoluline

Kainikuealiste joonistused

Järgmiseks kirjeldatakse kainikuealiste posite ja tüdrukute joonistusi kiusamiskäitumist iseloomustavate tunnuste esinemissageduste lõikes. Statistiliselt oluliste erinevuste arvutamisel tunnuste esinemissageduste võrdluses ($p > 0,05$) on kasutatud χ^2 - testi. Kainikuealiste joonistusi analüüsidest leiti üheksa olulist erinevust poiste ja tüdrukute joonistustel kiusamiskäitumist iseloomustavad kõikide tunnuste lõikes (tabel 5).

Enamikul kainikuealiste piltidel (üle 60% juhtudest) ohvrite verbaalseid reaktsioone kiusamissituatsiooni kohta välja ei toodud, kuid ligi kolmandikul juhtudest kujutati ohvri aktiivset verbaalset reaktsiooni, näiteks „ai, ära löö“, „appi“, „ära näita mulle rusikat“, „ära nori“, „lõpetage“ ja „aidake mind“. Kiusaja verbaalne reaktsioon kainikuealiste poiste ja tüdrukute piltidel oli kujutatud üle kolmandiku juhtudest võimu väljendamisena, näiteks: „oled nõme“, „nüüd sa alles saad“, „mina olen lahe, sina mitte“, „annan tappa!“, „hahaa!“. Alla veerandi juhtudest oli kiusaja verbaalne reaktsioon seotud mitme erineva verbaalse reaktsiooni väljendusega, näiteks: „ha-ha-ha, sa oled kole“, „ha, ha; vaadake seda nohikut seal! ha ha“, „sa oled loll ja kole“. Olulised erinevused näitajate vahel oli ka kainikuealiste joonistustel kajastunud ohvri välimuse kohta käivate verbaalsete reaktsioonide vahel. Tüdrukute joonistustel kajastusid sagedamini kui poiste joonistustel kiusajapoolsed verbaalsed reaktsioonid ohvri välimuse kohta, näiteks: „nõmedad kindad he-he-hee“, „sa oled vanaaegne haisukott“, „sul on nõme soeng“, „sul on koledad riided“, „vaata teda, tal on nii nõme särk“, „vaata seda prillipapat“ ja „h-h-hiii paks!“.

Kiusaja sugu oli võimalik tuvastada tüdrukute piltidelt oluliselt sagedamini, kui poiste piltidelt, kus tüdrukute piltidelt oli võimalik tuvastada üle poole juhtudest, mis soost kiusaja oli, samal ajal kui poiste piltidest oli võimalik kiusaja sugu tuvastada ligi ühel kolmandikul juhtudest.

Kainikuealised poisid ja tüdrukud kujutasid üldiselt kiusamissituatsioonis poisse kiusajana, kus ohvrina oli joonistatud nii poisse kui ka tüdrukuid. Poiste ja tüdrukute piltide võrdluses kujutasid tüdrukud sagedamini (statistiliselt olulised erinevused) tüdrukuid nii kiusajana kui ka ohvrina võrreldes poistega.

Kiusaja näoilme oli sagedamini kujutatud tüdrukute piltidel võrreldes poiste joonistustega (ilmnesid olulised erinevused) ning enamikul juhtudel kujutati kiusaja näoilmet positiivsena, kusjuures poiste piltidel oli sagedamini kui tüdrukute piltidel kiusaja näoilme positiivne (oluline erinevus näitajate vahel) ning ülejäänud juhtudel kujutasid nii poisid kui tüdrukud kiusaja näoilmet kas negatiivse või neutraalsena.

Ohvrite näoilmet kujutasid piltidel sagedamini tüdrukud võrreldes poistega (statistiliselt olulised erinevused) ning kuigi enamikul juhtudel oli tegu negatiivse näoilme kujutamisega, ilmnes, et tüdrukud kujutasid piltidel sagedamini kui poisid ohvril negatiivset näoilmet (olulised erinevused). Vähematel juhtudel oli nii poiste kui tüdrukute joonistustel ohvri näoilme kas neutraalne või positiivne.

Tabel 5. Kainikuealistel poiste ja tüdrukute kiusamise joonistamise ülesande tunnuste esinemissagedus protsentides, χ^2 väärtused ja olulisuse määrad

	9–11aastased poisid	9–11aastased tüdrukud	χ^2 väärtus	p väärtus
Ohvri verbaalne reaktsioon				
Verbaalset reaktsiooni ei ole	60,5%	68,2%		¹ ns
Passiivne	4,7%	2,3%		¹ ns
Aktiivne	34,9%	29,5%		¹ ns
Kiusaja verbaalne reaktsioon				
Verbaalset reaktsiooni ei ole	25,6%	34,1%		¹ ns
Välimuse kohta	4,7%	18,2%	3,91	0,047
Oskuste kohta	9,3%	11,4%		¹ ns
Võimu kohta	34,9%	22,7%		¹ ns
Mitu erinevat	25,6%	13,6%		¹ ns
Figuuride sugu				
Vastajaga samast soost	23,3%	20,5%		¹ ns
Vastajaga vastassoost	0%	18,2%	8,60	0,003
Erinevast soost figuurid	16,3%	25%		¹ ns
Sugu ei ole võimalik tuvastada	60,5%	36,4%	5,05	0,024
Kiusaja sugu				
Poiss kiusab poiss	20,9%	15,9%		¹ ns
Poiss kiusab tüdrukut	9,3%	15,9%		¹ ns
Tüdruk kiusab tüdrukut	0%	20,5%	7,22	0,007
Tüdruk kiusab poissi	0%	2,3%		¹ ns
Sega-tsenaarium	9,3%	13,6%		¹ ns
Sugu pole võimalik tuvastada	60,5%	31,8%	6,71	0,009
Figuuri suurus				
Kiusaja on suurem kui ohver	39,5%	40,9%		¹ ns
Kiusaja ja ohver on samasuured	32,6%	36,4%		¹ ns
Ohver on suurem kui kiusaja	27,92%	22,7%		¹ ns

Kiusaja näoilme				
Näoilmet ei ole joonistatud	23,3%	0%	9,11	0,002
Näoilme on negatiivne	16,3%	15,9%		¹ ns
Näoilme on positiivne	44,2%	70,5%	6,13	0,013
Näoilme on neutraalne	16,3%	15,9%		¹ ns
Ohvri näoilme				
Näoilmet ei ole joonistatud	22,7%	4,5%	6,40	0,011
Näoilme on negatiivne	54,5%	84,1%	8,29	0,003
Näoilme on positiivne	6,8%	4,5%		¹ ns
Näoilme on neutraalne	15,9%	6,8%		¹ ns

¹ns -statistiliselt mitteoluline

Eelkooliealiste ja kainikuealiste joonistuste võrdlus seoses joonistustel kujutatud tunnustega

Järgmiseks kirjeldatakse eelkooliealiste ja kainikuealiste joonistusi kiusamiskäitumist iseloomustavate tunnuste esinemissagedust, tuues välja statistiliselt olulised erinevused tunnuste lõikes kainikuealiste ja eelkooliealiste laste kiusamissituatsiooni kujutavatel joonistustel. Joonistusi analüüsid leiti üheksa olulist erinevust 29-st eelkooliealiste ja kainikuealiste joonistustel kiusamiskäitumist iseloomustavad tunnuste lõikes (tabel 5).

Ohvrite verbaalseid reaktsioonide kujutamise puudus enamustel eelkooliealiste piltidel, samal ajal kui ohvri verbaalne reaktsioon oli kujutatud üle 60% kainikuealiste piltidel, kusjuures erinevus kahe vanusegrupi vastavate näitajate vahel oli statistiliselt oluline ($p > 0,00$). Ohvri verbaalset reaktsiooni joonistustel kujutasid kainikuealised kolmandikul juhtudest aktiivse verbaalse reaktsioonina, samal ajal kui eelkooliealiste piltidel oli selline reaktsioon välja toodud vähestel (alla 2%) juhtudel (olulised erinevused näitajate vahel).

Kiusaja verbaalse reaktsiooni kujutamises olid olulised erinevused nii selle kujutamise esinemissageduses erinevas eas olevate laste piltidel, kui ka verbaalsete reaktsioonide esinemises seoses ohvri välimuse, võimu ning ka mitmete erinevate verbaalsete reaktsioonidega. Kiusamissituatsiooni kujutavatel piltidel kujutasid kainikuealised sagedamini kui eelkooliealised piltidel kiusaja verbaalset reaktsiooni, kusjuures tuues välja nii mitu erinevat reaktsiooni, kui ka verbaalsed reaktsioonid ohvri välimuse kohta ja võimu näitava positsiooni kohta.

Kiusamissituatsiooni piltidel kujutatud figuuride soo esitamises oli näha sama tendentsi, kus mõlemad vanuserühmad esitasid umbes ühel viiendikul juhtudest endaga samast soost figuure ning umbes ühel viiendikul juhtudest olid esitatud erinevast soost figuurid, kusjuures vastajaga

vastassoost figuure joonistasid mõlema vanuserühma esindajad alla kümnendiku juhtudest ning ülejäänud piltidel ei olnud osalejate sugu võimalik tuvastada.

Eelkooliealiste ja kainikuealiste piltidel oli kujutatud kokku kolmandikul juhtudest seda, et poiss kiusas poissi või tüdrukut, kusjuures tüdrukut poisi või tüdruku kiusajana kujutati harvem – ligi 10% juhtudest. Ka erinevate sugupoolte kujutamine ohvri ja kiusajana joonistustel jäi nii kainiku- kui ka eelkooliealistel laste piltidel harvaks – 10% juhtude piirimaile.

Kiusamissituatsiooni kujutataval piltidel kujutati kiusajat mõlemas vanuserühmas enamasti ohvrilt suuremana, kusjuures eelkooliealised joonistasid kainikuealistest sagedamini ohvrit väiksemana kui kiusajat (olulised erinevused näitajate vahel: eelkooliealistel 60% juhtudest versus kainikuealistel 40% juhtudest). Harvematel juhtudel (16-34%) kujutasid mõlema vanusegrupi esindajad piltidel ohvrit suuremana kui kiusajat või mõlemat kiusamise osapoolt ühesuurustena.

Kiusaja näoilme kujutamisel olid mõlemad vanuserühma lapsed kujutanud üle poolte piltidest kiusaja näoilmet positiivsena, umbes ühel viiendikul piltidest oli kiusaja näoilme kujutatud negatiivsena, ülejäänud joonistustelt näoilme mõlemas vanuserühmas oli kas jäetud esitamata või oli neutraalne.

Ohvri näoilmet kujutasid nii eelkooliealised kui ka kainikuealised üle 70% juhtudest negatiivsena, samal ajal kui neutraalsena ei kujutanud ükski eelkooliealine ohvri ilmet, kuid kainikuealiste piltidel kujutati ohvri näoilmet pea kümnendikul piltidest neutraalsena, mis viitas olulistele erinevustele kahe vanuserühma tulemuste võrdluses.

Tabel 6. Eelkooliealiste ja kainikuealiste lastel kiusamise joonistamise ülesande tunnuste esinemissagedus protsentides, χ^2 väärtused ja olulisuse määrad.

	5–7aastased	9–11aastased	χ^2 väärtus	p väärtus
Ohvri verbaalne reaktsioon				
Verbaalset reaktsiooni ei ole	98%	64,4%	19,65	0,00
Passiivne	0%	3,4%		¹ ns
Aktiivne	2%	32,2%	16,97	0,00
Kiusaja verbaalne reaktsioon				
Verbaalset reaktsiooni ei ole	87,8%	29,9%	41,99	0,00
Välimuse kohta	0%	11,5%	3,98	0,045
Oskuste kohta	0%	10,3%		¹ ns
Võimu kohta	0%	28,7%	5,42	0,019
Mitu erinevat	6,1%	19,5%	4,49	0,033
Figuuride sugu				
Vastajaga samast soost	20,4%	21,8%		¹ ns

Vastajaga vastassoost	6,1%	9,2%		¹ ns
Erinevast soost figuurid	24,5%	20,7%		¹ ns
Sugu ei ole võimalik tuvastada	49%	48,3%		¹ ns
Kiusaja sugu				
Poiss kiusab poiss	14,3%	18,4%		¹ ns
Poiss kiusab tüdrukut	18,4%	12,6%		¹ ns
Tüdruk kiusab tüdrukut	8,2%	10,3%		¹ ns
Tüdruk kiusab poissi	4,1%	1,1%		¹ ns
Sega-stsenaarium	6,1%	11,5%		¹ ns
Sugu pole võimalik tuvastada	53,1%	46%		¹ ns
Figuuri suurus				
Kiusaja on suurem kui ohver	59,2%	40,2%	4,52	0,023
Kiusaja ja ohver on samasuured	16,3%	34,5%		¹ ns
Ohver on suurem kui kiusaja	26,5%	25,3%		¹ ns
Kiusaja näoilme				
Näoilmet ei ole joonistatud	20,4%	11,5%		¹ ns
Näoilme on negatiivne	22,4%	16,1%		¹ ns
Näoilme on positiivne	53,1%	57,5%		¹ ns
Näoilme on neutraalne	4,1%	14,9%		¹ ns
Ohvri näoilme				
Näoilmet ei ole joonistatud	12,2%	13,8%		¹ ns
Näoilme on negatiivne	71,4%	70,1%		¹ ns
Näoilme on positiivne	16,3%	5,7%		¹ ns
Näoilme on neutraalne	0%	11,5%	3,98	0,045

¹ns -statistiliselt mitteoluline

Arutelu

Käesoleva uurimistöö käigus uuriti eelkooliealiste ja kainikuealiste laste arusaama kiusamisest joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüsi põhjal.

Koolieelse lasteasutuse õpetajal lähtub oma töös koolieelse lasteasutuse seadusest (1999), koolieelse lasteasutuse õppekavast (2008) ning õpetaja kutsestandardist (Kutsestandard. Õpetaja..., 2020), kõik eelnimetatud koolieelse lasteasutuse õpetajat juhendavad seadused juhendavad õpetajat looma lastele kiusamisvaba keskkonda, kus lapsel on võimalik kasvada ennastusaldavaks, kaasinimestega arvestatavaks, hoolivaks ja teistega koostööd tegevaks isiksuseks. Uurimusest on selgunud, et õpilased ja õpetajad võivad tõlgendada kiusamist erineval viisil (Rigby, 2020). Kiusamise kogemine eelkoolieas ja koolieas on kogemus, mille tagajärjena on kahjustatud isiku vaimne tervis, väheneb õpiedukus ning on risk koolist välja langeda (Treial, 2016). Eelkoolieas alanud kiusamise mõju võib olla selline, et laps võtab kiusamist oma elu ja iseendaga kaasas käiva loomuliku osana (Repo, 2015).

Kiusamine on tahtlik, korduv otsene ja/või kaudne agressioon, mis sisaldab võimu ebakõla agressori ja ohvri vahel (Olweus, 1993) ning Salmivalli (2010) toob juurde kõrvaltseisjate rolli kiusamisolukorras. Swit (2018) rõhutab, kuidas on oluline eristada kiusamist ning agressiooni ning olla ettevaatlik, millist käitumist eelkoolieas kiusamiseks nimetada.

Uurimuse eesmärk oli välja selgitada eelkooliealiste ja kainikuealiste laste arusaam kiusamisest joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüsi põhjal.

Uuritavatena olid eelkooliealisi lapsi (N=49) vanuses 5-7 aastat ning kainikuealisi lapsi (N=87) vanuses 7-11 aastat.

Esimesele uurimisküsimusele, kuidas kujutavad joonistustel kiusamissituatsiooni eelkooliealised poisid ja tüdrukud selgus, et eelkooliealised tüdrukud ja poisid kujutavad kiusamissituatsiooni enamasti sarnaselt. Olulised erinevused joonistustel oli figuuride soo kujutamises, kus poisid ei joonistanud kordagi ainult tüdrukuid kiusamissituatsiooni, samal ajal kui tüdrukud kujutasid sagedamini kiusamissituatsiooni, kus nii kiusaja kui ka ohver olid poisid.

Teiseks oluliseks erinevuseks poiste ja tüdrukute joonistustel eelkooliealiste laste kiusamissituatsiooni kujutavatel piltidel ilmnes kiusaja soo kujutamine piltidel. Nimelt, kiusaja kujutamisel ei joonistanud poisid kordagi tüdrukut oma sookaaslast kiusamas samal ajal kui tüdrukute joonistustel kujutati pea viiendikul juhtudest, kuidas tüdruk oli kiusamas tüdrukut. Eelkooliealiste laste kiusamiskäitumist uurinud uurimustes on samuti ilmnenu, et poisid olid sagedamini kiusajad, kui tüdrukud (Repo, 2018) ning tüdrukud on harvemini kiusamissituatsioonides esindatud (Perren & Alsaker, 2006). Monks jt (2021) leidsid eelkooliealiste laste seas läbi viidud uurimuses, et lapsed kiusasid vähemtõenäolisemalt füüsiliselt vastassoost lapsi, kui samast soost lapsi.

Oluliseks sooliseks erinevuseks oli kiusaja näoilme kujutamine joonistustel, kus poisid ei joonistanud kiusajale näoilmet üle kolmandiku kordadest, samal ajal kui kõik tüdrukud olid kiusamissituatsioonis kujutanud kiusajale näoilme. Eelkooliealised poisid ja tüdrukud kujutasid kiusajat üle poolte juhtudest ohvrist suuemana ning vähematel juhtudel ohvriga samasuurena või ohvrit kiusajast suuremana. Antud tulemus erineb Bosacki jt (2006) uurimistulemustest, kus 8-12-aastased lapsed kujutasid 40% juhtudest kiusajat ohvrist suuremana ja 57% ohvrit ja kiusajat samasuurena ja ainult 3% ohvrit kiusajast suuremana.

Kiusaja ja ohvri näoilme kujutamisel selgusid käesolevast uurimusest samad tulemused, mida varasemalt on leidnud ka mitmed kooliealiste (7-13aastaste) laste seas läbi viidud uurimused (Bosacki *et al.*, 2006; Brighi & Fabi, 2020; Slee & Skrzypiec, 2015), et ohvri näoilmet kujutatakse

negatiivsena (nutvana, kurvana) ja kiusaja näoilmet positiivsena (naerva, naeratavana). Antud uurimuse tulemustest selgus, et eelkooliealised poisid ja tüdrukud kujutasid kiusamissituatsioonis kiusaja näoilmet pea pooltel juhtudest positiivsena, samal ajal ohvri näoilmet kujutati nii poiste kui ka tüdrukute joonistustel üle poolte juhtudest negatiivsena (kurvana, nutvana).

Teisele uurimisküsimusele, kuidas kujutavad joonistustel kiusamissituatsiooni kainikuealised poisid ja tüdrukud ilmsid tulemused, kainikuealised poisid ja tüdrukud kujutavad kiusamissituatsiooni enamasti sarnaselt. 29-st kiusamiskäitumist iseloomustavast tunnusest ilmsid statistiliselt olulised erinevused 9 tunnuse juures vaadeldes soolisi erinevusi kiusamissituatsiooni joonistustel. Kainikuealised on koolilapsed, kelle puhul võib olla tegemist koolikiusamisega, kui tegemist on koolis aset eakaaslaste poolse kiusamisega. Koolikiusamise alla loetlevad Cowie ja Myers (2018) kuulujuttude levitamist, teise füüsilist ründamist, teise alandamist, teise sotsiaalset tõrjumist, piinliku materjali interneti üles riputamist, verbaalset ähvardust otse või internetis. Käesolevas uurimuses oli kainikuealiste joonistustelt võimalik näha ohvri füüsilise ründamise kujutamist, teise verbaalset alandamist ning otsest verbaalset ähvardust. Kiusaja verbaalne reaktsioon kainikuealiste poiste ja tüdrukute piltidel oli kujutatud üle kolmandiku juhtudest võimu väljendamisena. Alla veerandi juhtudest oli kiusaja verbaalne reaktsioon seotud mitme erineva verbaalse reaktsiooni väljendusega. Smith (2016) toob välja, et kiusamine jaguneb erinevateks liikideks, millest enimlevinud on füüsiline kiusamine ja verbaalne kiusamine, käesoleva uurimuse juures võib kiusajapoolne verbaalne eneseväljendus verbaalse kiusamise alla. Menesini ja Salmivalli (2017) kirjeldavad, kuidas kiusamist defineeritakse tihti ka süstemaatilise võimu ärakasutamisenä, kus kiusamissituatsioonis kiusaja saavutab võimu ning ohver kaotab võimu. Kiusaja võib saavutada võimu, kasutades ära oma teadmisi ohvri kohta, et ohvrit kas füüsiliselt või verbaalselt haavata ja tema üle võimu saavutada (Menesini & Salmivalli, 2017).

Olulised soolised erinevused kiusamiskäitumist kujutavate näitajate vahel oli kainikuealiste joonistustel kajastunud ohvri välimuse kohta käivate verbaalsete reaktsioonide vahel. Nimelt, tüdrukute joonistustel kajastusid sagedamini kui poiste joonistustel kiusajapoolsed verbaalsed reaktsioonid ohvri välimuse kohta, kattudes antud osas Brighi ja Fabi (2020) (7-13aastaste) kooliealiste laste seas läbi viidud uurimistulemustega. Brighi ja Fabi (2020) toovad kainikuealiste lastega läbi viidud uurimuses välja, et verbaalset agressiooni väljendatakse kiusamissituatsioonis enim välimust puudutavatele aspektidele nagu ka antud uurimuses oli kirjeldatud.

Kainikuealiste poiste ja tüdrukute piltide võrdluses ilmsid soolised erinevused, kus tüdrukud kujutasid sagedamini tüdrukuid nii kiusajana kui ka ohvrina võrreldes poistega. Sama toovad välja ka Brighi ja Fabi (2020) 7-13aastaste koolilaste seas läbi viidud uurimuses, et enamasti

kujutatakse poissi kiusajana ning ohvriks võib olla nii poiss kui tüdruk, kuid tüdrukut ohvrina kujutati harvemini ning ka Monks ja Smith (2010) toovad välja, et eelkooliealiste ja kainikuealiste laste arusaama kiusamiskäitumisest on sarnasusi selles, et poisse kujutatakse mõlemas vanuserühmas otsese agressiooni kasutajana.

Andreou ja Bonoti (2010) kirjeldavad, kuidas joonistuste abil lastel on võimalik väljendada kiusamist erinevate tunnuste abil, kujutades erinevate emotsioonide joonistamist nagu nuttev või vihane ilme, joonistades kiusaja ja ohvri keha erineva suurusega joonistades kiusajat suuremana, kui teisi figuure joonistusel. Kiusaja suuruse kujutamisel antud uurimuses jagunesid kainikuealiste poiste ja tüdrukute tulemused enam-vähem võrdselt. Kiusajat ohvrilt suuremana kujutasid mõlemad natuke alla poole juhtudest joonistustel, samasuurena kujutati kiusajat ja ohvrit kolmandikul ning ohvrit suuremana kui kiusajat kujutati poiste poolt umbes ühel neljandikul piltidest. Kainikuealiste joonistuste tulemused kiusaja suuruse kujutamisel kiusamissituatsioonis erineb Bosacki jt (2006) 8-12aastaste koolilaste seas läbi viidud uurimistulemustest, kus ohvrit kujutati kolmel protsendil juhtudest kiusajast suuremana.

Ohvrile näoilme kujutamises esines olulisi erinevusi poiste ja tüdrukute joonistustel, kus ükski tüdruk ei jätnud ohvrile näoilmet joonistamata, samal ajal kui poistest jättis ohvrile näoilme joonistamata pea veerand uuritavatest. Kiusaja näoilme kujutamisel oli oluliseks sooliseks erinevuseks, et võrreldes poiste joonistustega kujutasid tüdrukud sagedamini kiusajale näoilmet.

Kiusaja näoilmet kujutati enamikel juhtudel positiivsena, kusjuures oluliseks erinevuseks oli, et poiste piltidel oli sagedamini kui tüdrukute piltidel kiusaja näoilme positiivne, ülejäänud juhtudel kujutasid nii poisid kui tüdrukud kiusaja näoilmet kas negatiivse või neutraalsena. Kainikuealiste joonistuste tulemused kattusid samaealiste laste seas läbi viidud uurimustulemustega (Bosacki *et al.*, 2006; Brighi & Fabi, 2020; Slee & Skrzypiec, 2015), kus on välja toodud, et ohvri näoilmet kujutatakse peamiselt negatiivsena ja kiusaja näoilmet positiivsena.

Kolmandale uurimisküsimusele - millised on võimalikud erinevused eelkooliealiste ja kainikuealiste laste joonistustel kujutatud kiusamissituatsioonis, leiti vastus, et kokku oli kaheksa statistiliselt olulist erinevust 29-st eelkooliealiste ja kainikuealiste poolt kujutatud kiusamiskäitumist iseloomustavates tunnuses. González Moreno jt (2021) toovad välja, et eelkooliealiste ja kainikuealiste kiusamiskäitumist võrdlevaid uurimusi on vähe saadaval. 5-9aastaste arusaama uurimisel kiusamisest toodi välja, et eelkooliealistel on veel raskusi kiusamiskäitumist esitavaid pilte tõlgendada, kuna viieaastaste arusaam sotsiaalsetest suhetest on veel piiratud (González Moreno *et al.*, 2021).

Käesolevas uurimuses ilmneseid eelkooliealiste ja kainikuealiste kiusamissituatsiooni esitavate piltide kujutamises erinevused kiusaja ja ohvri verbaalse reaktsiooni kujutamisel, kuid enamustes kiusamiskäitumist kujutavates tunnustes olid kahe vanuserühma tulemused sarnased.

Kuus statistiliselt olulist erinevust kuuluvad ohvri ja kiusaja verbaalse reaktsiooni valdkonda ning kõik nimetatud tulemused näitavad, et verbaalset reaktsiooni kujutasid kainikuealised sagedamini, kui eelkooliealised. Ohvrite verbaalseid reaktsioone ei olnud kujutatud enamustel eelkooliealiste piltidelt, samal ajal kui ohvri verbaalne reaktsioon oli kujutatud üle poolte kainikuealiste piltidel. Ohvri verbaalset reaktsiooni kujutasid kainikuealised kolmandikul juhtudest aktiivse verbaalse reaktsioonina, samal ajal kui eelkooliealised kujutasid sellist reaktsiooni vähestel juhtudel. Kiusaja verbaalset reaktsiooni kujutasid piltidel kainikuealised sagedamini kui eelkooliealised, tuues välja mitu erinevat reaktsiooni, verbaalsed reaktsioonid ohvri välimuse kohta ja ka võimu näitava positsiooni kohta. Erinevustele verbaalse reaktsiooni kujutamise sageduses eelkooliealiste ja kainikuealiste laste piltidel võib seletust anda eelkooliealiste ja kainikuealiste kirjutamisoskuse taseme erinevus. Kahe vanuserühma oodatavad kirjaoskused nendes vanuserühmades on erinevad.

Olulise erinevusena tuli vanuserühmade vahel kiusamiskäitumist esitavate joonistuste tunnustes välja ka piltidel kujutatud kiusaja suurus, kus eelkooliealised kujutasid kiusajat ohvrist suuremana üle poolte piltidel ja kainikuealised alla poolte juhtudest, kuigi mõlemad vanuserühmad kujutasid enim kiusajat ohvrist suuremana, võrreldes sellega, kui sageli oli kujutatud kiusajat ja ohvrit samasuurena või ohvrit kiusajast suuremana. Sama tendentsi näitasid ka Brighi ja Fabi (2020) kainikuealiste laste seas läbi viidud uurimistulemused, kus kiusajat kujutati kiusamissituatsiooni kujutaval joonistusel ohvrist suuremana.

Ohvri näoilmet kujutasid kujutamisel joonistasid nii eelkooliealised kui ka kainikuealised üle 70% juhtudest negatiivsena. Kainikuealistest lastest kujutas ohvri näoilmet neutraalsena pea kümnendikul piltidest, samal ajal, kui eelkooliealistest ei kujutanud üksi ohvri näoilmet neutraalsena.

Mõlemas vanuserühmas kujutati kiusamissituatsioonis osalejaid ka rohkem, kui kahe figuurina, kuid selgus, et eelkooliealiste piltidele oli rohkem kui kaks figuuri joonistatud ligikaudu viiendikul piltidest ja kainikuealiste piltidel kahel viiendikul piltidest. Grupi mõjust kiusamissituatsioonis on kirjutanud ka Salmivalli (2010), kirjeldades, kuidas kõrvalseisjate reaktsioonid mõjutavad kiusamissituatsioonis kiusamisolukorra kulgu. Monks jt (2021) on toonud

välja sama tendentsi, et nooremates vanuserühmades on kiusamiskäitumine vähem esindatud grupikiusamisena, võrreldes vanemate vanuserühmadega, samuti González Moreno jt (2021)

Antud uurimuse kitsaskohaks on see, et valim võiks olla mõlemas vanuserühmas suurem. Käesoleva uurimuse tugevuseks on see, et arvesse on võetud otse lastelt tulenevat arusaama, kus lastele on antud võimalus väljendada oma arusaama kiusamisest pildilise meetodi abil. Andmeid kogudes kuulis käesoleva töö autor korduvalt lastelt positiivset tagasisidet pildilise meetodi rakendamisel. Joonistamine on üks võimalusi, kuidas uurida lapse perspektiivi kiusamissituatsioonist. Käesolev uurimistöö näitas, et eelkooliealistelt lastelt saab pildilise meetodi abil teada nende arusaama kohta kiusamisest.

Tänu sõnad

Käesoleva töö autor tänab südamest oma juhendajat Kristi Kõivu, kelle toetus, kannatlikkus, igakülgne toetus, konstruktiivne tagasiside ning mõistev suhtumine olid abiks antud bakalaureuse töö valmimisel. Samuti soovib töö autor tänada kõiki uurimuses osalenuid lapsi ning õpetajaid, kelle abil sai uurimuses kasutatud joonistusi kogutud. Samuti kuuluvad tänud töö autori lähedastele ning töökaaslastele moraalse toe eest.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrekselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Brita Hein-Lehtinen

/allkirjastatud digitaalselt/

23.5.2022

Kasutatud kirjandus

- Anderson, C.A., & Bushman, B.J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51.
- Andreou, E., & Bonoti, F. (2010). Children's bullying experiences expressed through drawings and self-reports. *School Psychology International*, 31(2), 164–177.
- Bosacki, S. L., Marini, Z. A., & Dane, A. V. (2006). Voices From the Classroom: Pictorial and Narrative Representations of Children's Bullying Experiences. *Journal of Moral Education*, 35(2), 231–245.
- Brendgen, M., Vitaro, F., Ouellet-Morin, I., Dionne, G., & Boivin, M. (2021). Links between early personal characteristics, longitudinal profiles of peer victimization in school and victimization in college or at work. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 49(7), 905–918.
- Brighi, A., & Fabi, I. (2020). Drawings Say More Than Words: Bullying Representation in Children's Drawing in Argentina. In E. Cicalò (Eds.), *Proceedings of the 2nd International and Interdisciplinary Conference on Image and Imagination* (pp. 203–215). Springer.
- Büyüktaskapu, S. S., Devlet, A. P., & Hayriye, A. (2017). Aggressive behaviors of 48- to 66 month-old children: Predictive power of teacher-student relationship, cartoon preferences and mother's attitude. *Early Child Development and Care*, 187(8), 1244–1258.
- Camodeca, M., & Coppola, G. (2019). Participant roles in preschool bullying: The impact of emotion regulation, social preference, and quality of the teacher-child relationship. *Social development*, 28(1), 3–21.
- Campbell, C., & Bond, T. (2017). Investigating young children's human figure drawings using Rasch analysis. *Educational psychology*, 37(7), 888–90.
- Chester, K. L., Callaghan, M., Cosma, A., Donnelly, P., Craig, W., Walsh, S., & Molcho, M. (2015). Cross-national time trends in bullying victimization in 33 countries among children aged 11, 13 and 15 from 2002 to 2010. *European Journal of Public Health*, 25(2), 61–64.
- Cox, M. (2005). *The Pictorial World of the Child*. Cambridge University Press.
- Cowie, H., & Myers, C-A. (2018). *School bullying and mental health: risks, intervention and prevention*. Routledge.

- Crick, N. R., Casas, J. F., & Ku, H-C. (1999). Relational and Physical Forms of Peer Victimization in Preschool. *Developmental Psychology*, 35(2), 376–385.
- Crick, N. R., Casas, J. F., & Mosher, M. (1997). Relational and Overt Aggression in Preschool. *Developmental Psychology*, 33(4), 579–588.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E., & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relational and physical aggression in preschool. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27(3), 254–268.
- Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S. N., Scheidt, P., & Currie, C. (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15(2), 128–132.
- Evans, S. C., Frazer, A. L., Blossom, J. B., & Fite, P. J. (2018). Forms and Functions of Aggression in Early Childhood. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 48(5), 790–798.
- Ford, R., King, T., Priest, N., & Kavanagh, A. (2017). Bullying and mental health and suicidal behaviour among 14- to 15-year-olds in a representative sample of Australian children. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 51(9), 897–908.
- Gamliel, T., J. H. Hoover, D. W. Daughtry, & C. M. Imbra. (2003). A Qualitative Investigation of Bullying: The Perspectives of Fifth, Sixth and Seventh Graders in A USA Parochial School. *School Psychology International*, 24(4), 405–420.
- González Moreno, P.M., del Castillo, H., & Abril-López, D. (2021). Perceptions of bullying amongst spanish preschool and primary schoolchildren with the use of comic strips: practical and theoretical implications. *Social sciences*, 10 (6), 223.
- Hellström, L., Persson, L., & Hagquist, C. (2015). Understanding and defining bullying—adolescents' own views. *Archives of Public Health*, 73(1), 4.
- Hellström, L., & Lundberg, A. (2020). Understanding bullying from young people's perspectives: An exploratory study, *Educational Research*, 62(4), 414–433.
- Jennifer, D., & Cowie, H. (2012). Listening to children's voices: moral emotional attributions in relation to primary school bullying, *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3–4), 229–241.

Jürisaara, K., & Siibak, A. (2020). Õpetajate küberkiusamine ja võimalikud sekkumised koolis: õpilastepoolset küberkiusamist kogunud õpetajate vaade. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 8(2), 192–218.

Kochenderfer, B. J., & Ladd, G. W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment? *Child Development*, 67, 1305–1317.

Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava (2008). *Riigi Teataja I 2008*, 23, 152.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/13351772>

Koolieelse lasteasutuse seadus (1999). *Riigi Teataja I 22.01.2018*, 6.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/122012018006>

Kutsestandard. Õpetaja tase 6. (2020).
<https://www.kutseregister.ee/ctrl/et/Standardid/vaata/10824210>

Kutsestandard. Õpetaja tase 7. (2020).
<https://www.kutseregister.ee/ctrl/et/Standardid/vaata/10824233>

Kõiv, K. (2004). *Inquiry into family relationships of antisocial and control group adolescent males: Three viewpoints – social control theory, attachment theory, and family system theory.* Turun yliopisto.

Kõiv, K. (2009). Bullying among Estonian pupils: An overview. In J. Mikk, M. Veisson, & P. Luik (Eds.), *Teenagers in Estonia: Values and behaviour. Estonian studies in education*, 1, 103–123.

Kõiv, K. (2012). Social skills training as a mean of improving intervention for bullies and victims. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 45, 239–246.

Kõiv, K. (2015). Changes over a ten-year interval in the prevalence of teacher targeted bullying. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 171, 126–133.

Kõiv, K. (2016). Vanglakiusamise kirjeldav analüüs ühe Eesti meestevangla näitel. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 4(2), 165–190.

Kõiv, K. (2017). Õpetaja ja sotsiaalpedagoog kui kiusamise ohvrid. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 5(2), 133–154.

- Kõiv, K. (2019). Comparison of victimized and nonvictimized teachers' ways of handling schoolbullying incidents. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpSBS*, 53, 35–46. <https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2019.01.4>
- Kärnä, A., Voeten, M., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2010). Vulnerable children in varying classroom contexts: Bystanders' behaviours moderate the effects of risk factors on victimization. *Merrill-Palmer Quarterly*, 56(3), 261–282.
- Menesini, E., & Salmivalli, C. (2017) Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine*, 22(1), 240–253.
- Monks, C. P., & Smith, P. (2010). Peer, self and teacher nominations of participant roles taken in victimization by 5- and 8-year-olds. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 2(4), 4–14.
- Monks, C. P., Smith, P. K., & Kucaba, K. (2021). Peer victimization in early childhood; observations of participants roles and sex differences. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 415.
- Monks, C. P., Smith, P. K., Naylor, P., Barter, C., Ireland, J. L., & Coyne, I. (2009). Bullying in different contexts: Commonalities, differences and the role of theory. *Aggression and Violent Behavior*, 14(2), 146–156.
- Meriläinen, M., Kõiv, K., & Honkanen, A. (2019). Bullying effects on performance and engagement among academics. *Employee Relations*, 41(6), 1205–1223.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth prevalence and association with psychosocial adjustment. *The Journal of the American Medical Association*, 285(16), 2094– 2100.
- Nõmmela Semjoniv, J. (2010). *Kiusamiskäitumises osalejate projektiivjoonistused*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school*. Blackwell.
- Piht, S., Talts, L., & Nigulas, S. (2016). Shaping Estonian primary school pupils' values by using bullying-prevention methods. *Early Child Development and Care*, 186(12), 1926–1938.
- Perren, S., & Alsaker, F.D. (2006). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(1), 45–57.

Põhikooli riiklik õppekava (2011). *Riigi Teataja I*, 23.04.2021, 10.

<https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014020>

Repo, L. (2015). *Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy*. PS.kustannus.

Repo, L., & Sajaniemi, N. (2015). Prevention of bullying in early educational settings: pedagogical and organisational factors related to bullying. *European Early Childhood Education Research Journal*, 23(4), 461–475.

Rigby, K. (2020). Do teachers really underestimate the prevalence of bullying in schools? *Social Psychology of Education*, 23, 963–978.

Sainio, M., Veenstra, R., Huitsing, G., & Salmivalli, C. (2011). Victims and their defenders: A dyadic approach. *International Journal of Behavioral Development*, 35(2), 144–151.

Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: a review. *Aggression Violent Behavior*, 15, 112–120.

Schihalejev, O., Kuusisto, A., Vikdahl, L., & Kallioniemi, A. (2020). Religion and children's perceptions of bullying in multicultural schools in Estonia, Finland and Sweden. *Journal of Beliefs and Values*, 41(3), 371–384.

Soderstrom, A., & Hultman, A. L. (2017). Preschool work against bullying and degrading treatment: experiences from an action learning project. *Early years (London, England)*, 37(3), 300–312.

Slee, P.T., & Skrzypiec, G. (2015). No more bullying: an analysis of primary school children's drawings of school bullying. *An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 36, 1487–1500.

Smith, P. K. (2016). Kiusamisvastane sekkumine koolis. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 4(2), 2016, 118–141.

Smith, P. K., & Berkkun, F. (2020). How prevalent is contextual information in research on school bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 61, 17– 21.

Swit, C. S. (2018). Early childhood educators' and parents' perceptions of bullying in preschool. *New Zealand Journal of Psychology (Christchurch. 1983)*, 47(3), 19–27.

Swit, C. S., & Slater, N. M. (2021). Relational aggression during early childhood: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 58, 101556.

- Thomas, G. V., & Silk, A. M. J. (1990). *An Introduction to the Psychology of Children`s Drawings*. New York University Press.
- Tamm, M. (2006) The meaning of God for children and adolescents – a phenomenographic study of drawings. *British Journal of Religious Education*, 19(1), 33–44.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0141620960190106>
- Treial, K. (2016). KiVa kiusamisvastase programmi prooviuring Eestis: kaheaastase klaster-randomiseeritud kontrollkatse tulemused. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 4(2), 191–222.
- Tõugu, P., Aus, K., & Arro, G. (2019). „Kiusamisest vabaks!“ metoodika lasteaias: kas ja kuidas toetab see laste arengut ja kiusamise ennetamist. *Märka last*.
<https://kiusamisestvabaks.ee/uuringu-ja-teadustegevus/eesti-uuring-2018-2019-lasteaed/>
- Vlachou, M., Andreou, E., Botsoglou, K., & Didaskalou, E. (2011). Bully/ victim problems among preschool children: A review of current research evidence. *Educational Psychology Review*, 23, 329–358.
- Vuorenmaa, M. (2019). Pienten lasten ja heidän perheidensä hyvinvointi 2018. *Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*. <https://thl.fi/fi/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/lapset-nuoret-ja-perheet/pienten-lasten-ja-heidan-perheidensa-hyvinvointi-2018>
- Wang, C., Swearer, S. M., Lembeck, P., Collins, A., & Berry, B. (2015). Teachers matter: An examination of student-teacher relationships, attitudes toward bullying, and bullying behavior. *Journal of Applied School Psychology*, 31, 219–238.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Brita Hein-Lehtinen,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Eelkooliealiste ja kainikuealiste laste joonistustel kujutatud kiusamissituatsiooni analüüs, mille juhendaja o Kristi Kõiv reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Brita Hein-Lehtinen

23.05.2022